

**SZÁLLÁSI ÁRPÁD:
SZÉCHÉNYI FERENC GRÓF (1754–1820) UDVARI ORVOSA,
KIS JÓZSEF (1765–1830)**

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A nekrológ tisztelgő–búcsúztató műfajával már az 'Orvosi Hetilap' egyenesági elődjének, az 'Orvosi Tár'-nak az első évfolyamában (1831) találkozunk. Az V. füzetben Kern, valamint Hartmann bécsi professzorrol jelent meg életművet summázó méltatás, a VII.-ben Kis Józsefről, a Széchényi család udvari orvosáról. Nem a Széchényiek iránti tiszteletből, ő maga szolgálta meg a megemlékezést.

Miskolcon született 1765-ben, Pesten 1790-ben avatták orvosdoktorrá. amint az Bugát és Schedel lapjában olvasható, a tehetséges fiatalember hamarosan „gróf Széchényi Ferencz' bölcs figyelmére juta, 's már 1790-ki October 1-ső napján az említett Nagy Méltóság udvari orvosává nevezi őtet, melly időtől fogva nem mint csupa orvos, hanem mint valódi tisztelő barátja a' grófi háznak, 34 esztendeig fáradhatatlan ügyességgel szolgált uraságának”.

Tehát akkor került a kiscenki kastélyba, midőn gazdáját – aki 1786-ban II. József németesítő törekvései miatt lemondott királyi biztosi tisztéről – a császár halála után az országgyűlés visszahelyezte eredeti hivatalába.

A cenki Széchényi-kastély ekkor az ország egyik legfontosabb szellemi csomópontja. Gyakran megfordul itt Kazinczy, Révai Miklós, itt található a legnagyobb könyvtár (a mai Széchényi Könyvtár alapja), amelyben Kis József szavaival „minden munkálkodó Tanultnak szabad olvasása vagyon, a' mellett, hogy mint kenyeres barát tekintetik egyszersmind a' házban”. Ő a négy gyermek egyik orvosa, mert azok ugyan Sopronban neveltetnek, de kijárnak Cenkre, ő maga bejár Sopronba. István, az ötödik gyermek, 1791-ben született Bécsben. Kis doktor a legnagyobb magyart már csecsemőkorában meg-meglátogatta az apa kíséretében, később Sopronban gyakorta.

Ugyanekkor jelent meg a császárvárosban az első műve: 'Az érvágónak pathológiája', amelyet a magyar köpülőző borbélyok használatára írt. Ismertebb könyve azonban az 'Egészséget tárgyazó katechismus a' köz-népnek és az iskolába járó gyermekeknek számára, hogy tudhassák egészjüket betsülni és őrizni'. Sziesz Klára soproni nyomdáját 1794-ben hagyta el, majd még egyszer bővítve 1796-ban, végül 1797-ben Kolozsvárt kivonatos kiadás készült belőle. A tankönyvecske érdekessége többek között, hogy az első része egy természettudományos ismerettár, a víz tisztításától a villámlásig sok mindenről szó esik benne, rendkívül áttekinthetően. Például az előző ajánlott módja: „jól ki-mosott fővénnyel félig meg-töltött edénybe öntjük, és az edény fenekén apró lyukakban által-szívárogtatjuk”. Más helyütt figyelmeztet: égiháborúnál ne húzódjanak fa alá, mert „magokhoz húzzák a Villámot”. Avagy halvásárlásnál csak élőket vegyék, nem élőknél a kopolytú piros színére legyenek tekintettel. Az iskolákba a testgyakorlást tantárgyként ajánlja, úgy tetszik, akkor még nem tartottak óráközi tízperceket, mert a 3–4 órás szüntelen ülést rendkívül károsnak tartja.

A második rész az egyes betegségekkel, az orvosi magatartással és a beteggondozással foglalkozik. A honoráriumról azt írja: „Az Orvosnak-is élni kell; az az ő kenyér-keresése”. A variolizációról Jenner vakcinációs könyve előtt négy esztendővel szó szerint a következőket írja: „Azon gyermekből, a’ kinek jó, kevés, és valóságos himlője vagyon, vesz az ember egy kis kés, vagy lapos tő hegyére himlő genyetséget. Azon egészséges gyermeknek, a’ kit bé akar oltani, karja bőre alá szúrja azt rézsént, hogy még vér jöjjön-ki belőle. Akkor meg-fordítja a tő hegyét a’ bőrötske alatt, hogy a’ himlő-genyetség ott maradjon.”

Tankönyvről lévén szó, nem derül ki, végezte-e ő gyakorlatban is a himlőoltást. Ha igen, akkor itthon sokakat megelőzött. Az viszont bizonyos, hogy a Széchényi-gyermekek Sopronban e könyvből tanulták az egészségtant, a testgyakorlást és a tisztaság szeretetét. ’Emlékeztetés a himlő-beoltásnak hasznára, az önnön magzatjokat igazán szerető szülőknek vigasztalására’ című műve (németül is) 1799-ben jelent meg, szintén Sopronban. Ebből már egyértelműen kitűnik a saját kedvező tapasztalata.

E sorok írója Győry Tibor ’Orvosi Bibliographiá’-jának a Magyary-Kossa könyvtárából származó példányát birtokolja. A nagy kiegészítő rivális –ahol teheti –, korigál, áthúz, belejavít. Nem tudni miért, de Kis nevét mindig *Kissre* módosítja. Meglepő viszont, hogy Győry alapvető és teljességre törekvő művében nem található sem ’Az érvágónak pathológiája’, sem ’A’ Fertő tava vizének és orvosi tulajdonságainak földő gyanánt leírása 1797-ben Kis Jó’sef orvos doctor által’, amely közel száz oldalas írás. Igaz, hogy a Rummy Károly György szerkesztette ’Monumenta Hungarica az-az: magyar emlékezetes írások’ sorozatában jelent meg, de Győry másutt a társszerzőket, sőt a fordítókat is felsorolja.

A Göttingában végzett Rummy, a ’Neuer Teutscher Merkur’ magyar tudósítója, a jénai egyetem kültagja, 1810–1813 között a soproni evangélikus lyceum tanára volt, innét az ismeretségük. Rummy 1813-ban elfogadta Festetics György meghívását, és a keszthelyi Georgikon előadója lett. A ’Monumenta Hungarica...’ három kötetét 1815/16-ban adta ki, a második javított kiadáshoz jó barátja, Kazinczy Ferenc írt lelkes-méltató előszót.

I. kötetében jelent meg Kis Józseftől ’A’ Fertő tavának geographiai, historiai és természeti leírása’. Hivatkozik Zsámboki Jánosra, aki a félhold karimájú Fertő tavat szélesebbnek írta le a Balatonnál. A vizéből kifogott halak nemcsak Sopronban, de Bécsben is kapósak, a császárváros lovait nagyrészt a Hanságból látják el szénával. A II. kötetben bőven ír a sekély tó vizének gyógytulajdonságairól. Fő hatását a bő *széksó* (sziksó, Soda) tartalmában véli megtalálni, a szabad alkáliákat gálicköves vízzel mutatta ki. Ugyanennek tulajdonította 1763-ban Torkos Justus János a ’Sal minerale Alkalinum nativum Pannoniae’ című művében. Erre Kis József is hivatkozik. Főleg a reumás bántalmakra és a bőrbajokra hat kedvezően. Leírja, hogy amikor 1794-ben a soproni kaszárnnyában állomásozó katonákat a Fertőre fürödni rendszeresen kivezényelték, a „szennyedékjeiktől és más motskos sebjeiktől” a betegek hamar meggyógyultak.

Midőn 1811-ben Széchényi Ferenc gróf a szembajára hivatkozva, valójában Ferenc császár abszolutizmusát félve, a közélettől végképp visszavonult, a család Bécsbe költözött. A doktoruk szintén. Széchényi István ekkor Morvaországban katonáskodik, még nem sejteni, ki lesz belőle.

Széchényi Ferenc gróf 1820-ban halt meg, a császár félelmetes árnyékában, a Burghoz közel. Négy év múlva követte őt neje, Festetics Julianna. Az elhunyt főúr rendelete szerint a Széchényi-fiúk évjáradékkal látták el a család orvosát, aki egészségének visszanyerése reményében feleségével és három leányával a mediterrán éghajlatú Triesztbe költözött. A kistermetű, sovány ember maradék erejét a kiújuló tüdőgyulladások és májbajok lassan elfogyasztották. Nem tért vissza többé sem Bécsbe, sem Cenkre, 1830. április 28-án hunyt el. Nem adatott meg neki, hogy a ’Hitel’ megjelenését megérhesse.

Az 'Orvosi Tár' és a 'Tudományos Gyűjtemény' meleg szavakkal méltatta a nemes jellemű orvost és literátort, aki „a' honi tudós világ figyelmét külön is megérdemli”, és a Széchényi családhoz annyira hozzátartozott.